FÖRORD AV GÖRAN ROSENBERG

Primo Levi var något så ovanligt som en författare i Auschwitz. Inte så att han i Auschwitz visste att han var författare, han var kemist till yrket, och någon bok hade han aldrig skrivit, några opublicerade ungdomsdikter bara, under de första krigsåren, innan Auschwitz fanns på hans karta. »Att skriva svårmodiga och inte ens särskilt vackra skymningsdikter medan världen stod i lågor tyckte vi inte var vare sig konstigt eller skamligt«, påminner han sig långt senare i den säregna berättelsesamlingen *Periodiska systemet*.

Det var naturligtvis praktiskt taget omöjligt att vara författare i Auschwitz. I Auschwitz var det praktiskt taget omöjligt att vara någonting alls, i många fall inte ens människa, om man med människa avser en varelse med förmåga att vilja och välja, till skillnad från de levande skelett som i Auschwitz gick under det märkliga namnet »muselmaner«. De förlorade (*i sommersi*) kallar Primo Levi dem, lägrets anonyma, utbytbara massa av icke-människor, snart döda. »Man tvekar att kalla dem levande: man tvekar att kalla deras död för död.«

I Auschwitz var det inte meningen att någon skulle förbli människa.

Till eftervärldens lycka förblev Primo Levi människa i

LeviPrimo_samlingsutgava_CS3.indd 1 12-11-13 14.58.43

Auschwitz, och därtill författare. Det kan tyckas makabert, men utan Auschwitz hade hans författarbegåvning sannolikt gått förlorad för världen:

> **En sak kan jag ändå hävda och det är denna: ifall jag inte hade upplevt tiden i Auschwitz skulle jag troligtvis aldrig ha skrivit något [–––] på det hela taget har detta förflutna gjort mig rikare och säkrare.**

Primo Levis hela författarskap föds i Auschwitz och genomsyras av Auschwitz. Auschwitz förblir hans värld också när han tror sig ha lämnat den. Det är Auschwitz som formar det på en gång exakta och inkännande språk som blir Primo Levis signum och som ger hans författarskap dess starka auktoritet och autenticitet; ansikten och öden etsas fram med detaljrikedomen och precisionen hos en Mann eller Tolstoj, scener och händelser med svärtan och skärpan hos en Bosch. Med ett självbevarande stråk av humor förmår Primo Levi nalka sig mörkrets hjärta utan att förmörkas av det och utan att frestas beträda det territorium från vilket bara de förlorade kan vittna innan de ordlöst och spårlöst försvinner för världen. Det finns förvisso ögonvittnesskildringar också från själva förintelsemaskineriet, gaskamrarna och krematorierna (se exempelvis Miklós Nyiszli: *Auschwitz – A Doctor's Eyewitness Account*), men kraften i Primo Levis vittnesmål ligger inte i skildringen av fasorna i Auschwitz utan av människorna i Auschwitz. Eller snarare av vad Auschwitz gör med människorna i Auschwitz. Primo Levi befinner sig inte i själva dödslägret, Auschwitz-Birkenau, utan i det angränsande slavlägret, Auschwitz-Monowitz, där utstuderad fysisk och psykisk nedbrytning är den huvudsakliga mordmetoden (vid sidan av de fortlöpande utsorteringarna till gaskamrarna i Birkenau). Primo Levi försöker sätta ord på

LeviPrimo_samlingsutgava_CS3.indd 2 12-11-13 14.58.43

nedbrytningens mekanismer men upptäcker snart att språket »saknar ord för denna skymf «:

> Med ens uppenbarar sig sanningen för oss i en nästan profetisk syn: vi har nått botten. Längre ner än så här kan man inte komma, en uslare mänsklig belägenhet finns inte och är inte tänkbar. Ingenting är vårt längre: de har berövat oss våra kläder och skor, och också håret; om vi säger något lyssnar de inte på oss, och även om de lyssnade skulle de inte förstå oss. De kommer att beröva oss namnet också: och om vi vill bevara det måste vi uppbåda kraft inom oss, måste vi se till att det bakom namnet finns kvar något av vårt tidigare jag.

Primo Levi uppbådar inte bara kraften att förbli människa utan också kraften att förbli ett vittne. Eller mera exakt; han får kraften att förbli människa av den självpålagda plikten att vittna. När en erfaren medfånge undervisar den ännu chockskadade nykomlingen Levi om vikten av att tvätta sig varje morgon, står den vidare innebörden av detta råd genast klar för honom:

> Just därför att lägret är en stor apparat som ska förvandla oss till djur får vi inte bli djur; också här kan man överleva och därför måste vi vilja överleva, för att kunna berätta, bära vittnesbörd; och för att leva är det viktigt att göra sitt bästa att bevara åtminstone civilisationens ramverk, dess stomme, dess yttre former. Vi är slavar, helt rättslösa, utsatta för alla slags skymfer och dömda till en nästan säker död, men vi har en möjlighet kvar och den måste vi försvara med all kraft, eftersom den är den sista: möjligheten att inte ge vårt samtycke. Vi måste alltså självfallet tvätta oss i ansiktet, utan tvål och med det smutsiga vattnet och sedan torka oss med jackan. Vi måste smörja in våra skor, inte därför att ordningsreglerna föreskriver det utan för värdighetens och

LeviPrimo_samlingsutgava_CS3.indd 3 12-11-13 14.58.44

självaktningens skull. Vi måste gå raka i ryggen och inte släpa träskorna efter oss, inte alls för att rätta oss efter den preussiska disciplinen utan för att hålla oss levande, för att inte börja dö.

Primo Levis berättelser från Auschwitz handlar djupast om konsten att inte dö när döden är given. Medfångarna är fulla av liv också när de knappt orkar resa sig; de har namn, ansiktsdrag, kroppsformer, karaktärer. De talar med varandra också när de inte förstår varandra. De har ett förflutet och en framtid också när de lever i nuets diktatur. Också i de mest förödmjukande situationer är den litterära iakttagelseförmågan intakt och metaforerna knivskarpa. Som i scenen där Primo Levi själv, utsvulten och smutsig, står framför den välnärde och ariskt formfulländade Doktor Pannwitz, den tyske laboratoriechefen vid IG Farbens slavfabrik för tillverkning av syntetisk olja och bensin i Auschwitz-Monowitz. Doktor Pannwitz ska avgöra om fånge 174 517 är lämpad för slavarbete som kemist istället för som lastare av dödligt tunga kemikaliesäckar. Det är ett livsavgörande möte och Primo Levi känner sig som Oidipus framför Sfinxen. Pannwitz sitter böjd bakom ett tungt skrivbord och skriver. När han skrivit färdigt lyfter han blicken och betraktar fången framför sig.

Sedan den dagen har jag många gånger och ur många synvinklar tänkt på Doktor Pannwitz. Jag har frågat mig vad som rörde sig i hans inre, vad han fyllde sin tid med förutom Polymerisationen och den indogermanska pliktkänslan, och sedan jag blev en fri människa igen har jag önskat att jag skulle få träffa honom på nytt, och verkligen inte av hämndlystnad utan endast av nyfikenhet på människosjälen.

Ty den där blicken var inte en blick från människa till människa. Hade jag till fullo kunnat förklara den blicken, som gavs mig

LeviPrimo_samlingsutgava_CS3.indd 4 12-11-13 14.58.44

> liksom genom en glasvägg i ett akvarium där två varelser bor i var sin halva, hade jag kunnat förklara den blickens natur, då hade jag också haft förklaringen till själva kärnan i Tredje rikets stora vansinne.

Likväl, hur var det möjligt att förbli författare i en värld där varje minut måste ägnas åt att överleva, där döden var »trivial, byråkratisk och vardaglig«? Att sjunka och drunkna i havet av döda utan att lämna minsta spår i minnet, var det utmätta livsödet för snart sagt alla i Auschwitz, den fysiska och psykiska nedbrytningen tog oftast ett par veckor bara, högst tre månader. De som överlevde längre än så var alla undantag.

Varför överlevde Primo Levi? Genom en osannolik tur naturligtvis, men »kanske hade jag också«, skriver han, »hjälp av mitt intresse för människosjälen och av viljan att inte bara överleva (som jag delade med många) utan att överleva med det bestämda syftet att berätta vad vi varit med om och utstått. Och kanske inverkade till sist också min envist bevarade vilja att alltid, även under de mörkaste dagarna, i mina kamrater och mig själv se människorna och inte tingen och att på så vis rädda mig undan den totala förnedring och modfälldhet som ledde till att många havererade andligen«.

De räddades skuld gentemot de förlorade är ett återkommande tema hos Levi, i synnerhet i den bok som skulle bli hans sista, *De förlorade och de räddade*. De räddade är de ytterst få som på grund av »ohederlighet, skicklighet eller tur inte nådde botten«, och för vilka behovet att vittna oftast blir liktydigt med behovet att sona den egna överlevnaden:

> Jag skulle inte kunna säga om vi har gjort det och gör det av en sorts moralisk plikt mot dem som tystnade, eller kanske för att befria oss från minnet av dem; men vi gör det givetvis av en stark

LeviPrimo_samlingsutgava_CS3.indd 5 12-11-13 14.58.44

och varaktig drift. Jag tror inte att psykoanalytikerna (som kastat sig över vår förvirring med professionell glupskhet) har kompetens att förklara denna impuls.

I skildringen av den långa resan hem från Auschwitz, *Fristen*, är karaktären av vittnesmål mindre framträdande och karaktären av litterär berättelse desto starkare. Primo Levis vindlande odyssé på väg mot Ithaka/Italien, kryssandes mellan minnets Skylla och hopplöshetens Karybdis, väver samman människor, platser och händelser till ett Dickenskt panorama över ett Europa ännu täckt av askan från Auschwitz. *Fristen* är en i grunden livsbejakande skildring av en grupp vrakspillror som mot alla odds räddats ur havet och fått chansen att färdas från mörker till ljus. Men det är likväl bara en frist, mellan ett Auschwitz i Polen och ett Auschwitz i huvudet. Sent omsider hemma i Turin, bland familj och vänner, hemsöks Primo Levi av en återkommande mardröm; allt kring honom upplöses i ett grått och formlöst intet, »och plötsligt vet jag vad detta betyder och vet också att jag alltid har vetat det: jag är tillbaka i lägret och ingenting utanför lägret var sant. Allt annat var ett kort avbrott eller en sinnesvilla, en dröm: min familj, den blommande naturen, mitt hem«.

Redan i *Fristen* anas den oro inför eftervärldens glömska som långt senare skulle komma till öppet uttryck i *De förlorade och de räddade*. På en labyrintisk färd i iskalla godsvagnar genom ett just befriat Polen, kommer Primo Levi och en grupp räddade fångar till Trzebinia, en liten stad mellan Kraków och Katowice. Resenärerna har ännu sina smutsrandiga fångdräkter på sig och nyfikna invånare samlas omkring dem och vill veta varifrån de kommer och vad de varit med om, men språksvårigheter uppstår och en advokat i filthatt, glasögon och läderportfölj, till synes artig och välvillig, »den civiliserade

LeviPrimo_samlingsutgava_CS3.indd 6 12-11-13 14.58.44

världens budbärare och talesman«, erbjuder sig att översätta. Levi börjar frenetiskt berätta om allt han varit med om, om det närbelägna Auschwitz som ingen verkade känna till, om den masslakt han ensam undkommit, och advokaten översätter beredvilligt till polska. Men snart märker Levi att några ord som han råkar kunna på polska, som exempelvis »jude« och »politisk«, inte överensstämmer, och han kan snart räkna ut att advokaten inte presenterat honom som italiensk jude utan som italiensk politisk fånge. När Levi förvånad och förolämpad frågar varför, svarar advokaten: »Det är bäst för er. Kriget är inte slut.« Varvid Levi känner hur »den varma våg som fyller en när man känner sig fri, känner sig som en människa bland människor, känner sig levande, sjönk undan. Med ens kände jag mig gammal, blodlös och övermänskligt trött: kriget är inte slut, det är alltid krig. Undan för undan gick mina åhörare sin väg, de måste ha förstått. Något liknande hade jag, och alla andra, drömt under nätterna i Auschwitz: att man berättade för döva öron, att man återfick friheten men ändå förblev ensam«.

I Primo Levis författarskap får man dock leta efter ressentiment och bitterhet. Såväl hans litterära som personliga gärning präglas av ett människointresse som ständigt övervinner impulsen att hata och hämnas.

Jag är personligen oförmögen att ge igen och slå tillbaka, skriver han i polemik mot en annan överlevande från Auschwitz, den österrikiskfödde essäisten och författaren Jean Améry (Hans Mayer). Améry kommer till skillnad från Primo Levi att inta en alltmer oförsonlig hållning mot den värld han befrias till och som snart inte gör skillnad på förövare och offer och går vidare som om ingenting har hänt. Med en sådan värld kan och vill Jean Améry inte försonas. I en sådan värld kan de överlevande inte heller upphöra att vara överlevande eftersom

LeviPrimo_samlingsutgava_CS3.indd 7 12-11-13 14.58.44

de inte kan upphöra att med sin oförsonlighet, ja rentav sin bitterhet, påminna världen om att ingenting är glömt.

1978 tar Jean Améry sitt liv.

Levi kan förstå Amérys bitterhet men inte dela den. När Améry i ett brev till en gemensam väninna kallar Levi »förlåtaren«, replikerar Levi att han inte alls har någon benägenhet att förlåta, att han inte tänker förlåta sina fiender, att förlåtelse inte kan sona skuld. Men, som han också skriver, »de som 'tar till nävarna' mot hela världen återfår visserligen sin värdighet, men betalar ett mycket högt pris för den eftersom de säkert kommer att bli besegrade«.

1987 tar också Primo Levi av allt att döma sitt liv, men besegrad är han inte.

Inte med ett författarskap som fortsatt gjuter liv i den mänskliga erfarenhet som går under namnet Auschwitz, och fortsatt håller glömskan och den oblyga lögnen stången, och som med obruten litterär kraft förmår levandegöra vad det är att vara människa.

FÖRORD
Copyright © Göran Rosenberg, 2013

ÄR DETTA EN MÄNNISKA?
Översättning av Ingrid Börge
Italienska originalets titel: **Se questo è un uomo**
Copyright © 1958 och 1976 Giulio Einaudi editore s.p.a., Torino
Första svenska utgåva 1988

FRISTEN
Översättning av Ingrid Börge
Italienska originalets titel: **La tregua** (Turin 1963)
Copyright © Giulio Einaudi editore s.p.a., 1963
Första svenska utgåva 1991

DE FÖRLORADE OCH DE RÄDDADE
Översättning av Barbro Andersson
Italienska originalets titel: **I sommersi e i salvati**
Copyright © 1986, 1991, 2003, 2007 Giulio Einaudi editore s.p.a., Torino

Citathänvisningar till **De förlorade och de räddade**

Simon Wiesenthal **Mördarna mitt ibland oss** (Bonniers 1967)
sid 483, översättning Gunnar Barklund

William Shakespeare **Lika för lika** (Gleerups Bokförlag 1973)
sid 538, översättning Sven Collberg

Italo Svevo **Zenos bekännelser** (Geber 1967)
sid 546, översättning Åsa Styrman

Gitta Sereny **Vid avgrunden** (Ordfront, 2000)
sid 592, översättning Nille Lindgren

Dante Alighieri, **Den gudomliga komedi, Helvetet** (Natur och Kultur 1983)
sid 616, översättning Ingvar Björkeson

www.albertbonniersforlag.se

ISBN 978-91-0-013128-9
Grafisk form Nina Ulmaja
Tryckt hos Livonia, Lettland 2013

PRIMO LEVI

ÄR DETTA EN MÄNNISKA?

LeviPrimo_samlingsutgava_CS3.indd 9 12-11-13 14.58.44

FÖRORD

Jag hade turen att bli deporterad till Auschwitz först 1944, det vill säga efter det att den tyska regeringen, på grund av den ökande bristen på arbetskraft, hade bestämt att man skulle förlänga den genomsnittliga överlevnadstiden för de fångar man avsåg att göra sig av med. Av det skälet medgav man påtagliga förbättringar i levnadsvillkoren och inställde för en tid de mord som baserade sig på enskildas godtycke.

I fråga om ohyggliga detaljer har min bok alltså ingenting att foga till det som alla läsare i hela världen numera känner till vad angår det upprörande ämnet förintelseläger. Den har inte skrivits i syfte att föra fram nya anklagelsepunkter; kanske kan den snarare tjäna som underlag för ett stillsamt studium av en del sidor av människosjälen.

Många enskilda eller rentav hela folk kan, mer eller mindre medvetet, komma att betrakta varje främling som en fiende. För det mesta dväljs den uppfattningen långt nere på själens botten lik en latent infektion; den tar sig uttryck bara i oregelbundet återkommande, icke samordnade handlingar och utgör inte grunden för något tankesystem. Men när detta senare blir fallet, när den outtalade dogmen blir till översatsen i en

LeviPrimo_samlingsutgava_CS3.indd 10 12-11-13 14.58.44

syllogism, då finns koncentrationslägret där vid slutledningskedjans ände. Lägret är produkten av en världsuppfattning av vilken man med rigorös logik dragit slutsatsen; så länge uppfattningen består hotas vi av slutsatsen. Förintelselägrens historia borde alla uppfatta som en allvarlig varningssignal.

Jag inser bokens strukturella brister och ber om överseende med dem. Om inte i realiteten så likväl som föresats och på idéplanet tillkom den redan under dagarna i lägret. Såväl före som efter befrielsen var behovet att berätta för »de andra«, att låta »de andra« ta del, så omedelbart och pockande inom oss att det tävlade med de andra elementära behoven. Boken skrevs för att stilla det behovet, alltså i första hand för att nå inre befrielse. Därav dess fragmentariska karaktär: kapitlen är inte skrivna i logisk följd utan i den ordning deras angelägenhet dikterade. Arbetet med att passa ihop och smälta samman de enskilda partierna har skett mer medvetet och i efterhand.

Det förefaller mig överflödigt att tillägga att ingenting i boken är uppdiktat.

Primo Levi

ÄR DETTA EN MÄNNISKA?

Ni som lever trygga
I era ombonade hem,
Ni som vid hemkomsten på kvällen
Finner varm mat och vänliga ansikten:
    Tänk efter om detta är en man,
    Som arbetar i leran
    Som inte vet vad frid är
    Som kämpar för ett halvt bröd
    Som dör på grund av ett ja eller ett nej.
    Tänk efter om detta är en kvinna,
    Utan hår och utan namn
    Utan ork mer att minnas
    Med tomma ögon och kallt sköte
    Som en groda om vintern.
Begrunda att detta har hänt.
Jag anbefaller er dessa ord.
Prägla in dem i ert hjärta
När ni är hemma, när ni är på väg,
När ni lägger er, när ni stiger upp;
Upprepa dem för era barn.
    Eller ert hem må förstöras,
    Sjukdom hämma er,
    Och era söner och döttrar vända sitt ansikte ifrån er.

LeviPrimo_samlingsutgava_CS3.indd 14 12-11-13 14.58.44

RESAN

Den 13 december 1943 blev jag tillfångatagen av den fascistiska milisen. Jag var tjugofyra år, hade ringa förstånd, ingen erfarenhet och en utpräglad benägenhet, förstärkt av den avskildhet raslagarna sedan fyra år tvingat mig till, att leva i min egen föga verklighetsförankrade värld, som var befolkad av civiliserade cartesianska skuggestalter, av nära manliga vänner och av unga kvinnor med vilka jag underhöll blodlösa bekantskaper. Jag närde ett måttfullt och abstrakt upprorssinne.

För mig hade det inte varit något lätt val att bege mig upp i bergen och hjälpa till att bilda vad jag och mina nästan lika oerfarna vänner menade skulle bli ett partisanförband anslutet till motståndsrörelsen »Giustizia e Libertà«. Vi saknade kontakter, vapen, pengar och kännedom om hur man skaffar sig allt detta; vi saknade dugliga män men översvämmades däremot av odugligt folk, som med goda eller onda avsikter kom upp från dalen för att leta efter en obefintlig organisation, kadrer, vapen eller bara efter skydd, efter ett gömställe, en eld, ett par skor.

Vid den tiden hade jag ännu inte fått lära mig den doktrin som jag senare snabbt skulle inhämta i det tyska lägret och enligt vilken människans första plikt är att söka vinna sina

LeviPrimo_samlingsutgava_CS3.indd 15 12-11-13 14.58.44

syften med lämpliga medel: den som misstar sig får betala priset; därför kan jag väl bara betrakta händelsernas vidare utveckling som rättmätig. Trehundra milissoldater, vilka ryckt ut mitt i natten för att överrumpla ett annat partisanförband som var mycket starkare och farligare än vårt och som höll till i nästa dal, bröt en spöklik, snöig gryning in i vårt gömställe och förde mig som misstänkt ner i dalen.

Under de förhör som följde föredrog jag att uppge att jag var »italiensk medborgare av judisk ras«, eftersom jag ansåg att jag inte på annat sätt kunde motivera att jag befunnit mig i en trakt som också för en »evakuerad« låg alltför avsides, och jag antog (felaktigt, som det senare skulle visa sig) att om jag medgav att jag var politiskt verksam så skulle det leda till tortyr och en säker död. Som jude skickades jag till Fossoli, i närheten av Modena, där man i ett stort interneringsläger, tidigare avsett för engelska och amerikanska krigsfångar, samlade ihop dem som tillhörde de talrika kategorier av människor vilka inte fann nåd inför den nyligen utropade fascistrepublikens regering.

Vid min ankomst, det vill säga i slutet av januari 1944, fanns det ungefär etthundrafemtio italienska judar i lägret, men under loppet av några få veckor ökade antalet till över sexhundra. Det rörde sig mestadels om hela familjer, som gripits av fascisterna eller av nazisterna på grund av att de själva varit oförsiktiga eller till följd av angiveri. Några få hade överlämnat sig frivilligt, därför att en kringirrande tillvaro hade drivit dem till förtvivlan, eller därför att de var medellösa, eller därför att de inte ville skiljas från en gripen anhörig, eller också, absurt nog, därför att de ville »rätta sig efter lagen«. Där var dessutom ett hundratal jugoslaviska soldater internerade samt några andra utlänningar vilka betraktades som politiskt misstänkta.

LeviPrimo_samlingsutgava_CS3.indd 16 12-11-13 14.58.44

Att en liten avdelning tyska SS-soldater anlände borde ha fått också optimisterna att ana oråd; men den nyheten lyckades vi tolka på olika sätt utan att dra den naturligaste slutsatsen, så att meddelandet om deporteringen trots allt kom oväntat.

Den 20 februari hade tyskarna noggrant inspekterat lägret och offentligt riktat skarpa anmärkningar mot den italienske kommissarien beträffande den bristfälliga organisationen av köksavdelningen och den knappa tilldelningen av ved för uppvärmningen; de hade till och med sagt att det snart skulle inrättas en sjukstuga. Men på morgonen den 21:a fick man veta att judarna skulle resa iväg nästa dag. Alla: inga undantag. Också barnen, också de gamla, också de sjuka. Vart, det fick man inte veta. Man skulle förbereda sig för en fjorton dagars resa. För var och en som saknades vid appellen skulle tio skjutas.

Bara en minoritet av troskyldiga och vilseledda fortsatte envist att hoppas: vi andra hade haft långa samtal med polska och kroatiska flyktingar och visste vad som menades med att resa iväg.

När det gäller dödsdömda föreskriver traditionen en sträng ritual avsedd att visa att allt patos och all vrede nu lagt sig och att slutförandet av rättsskipningen inte är något annat än en tung plikt mot samhället, så att till och med bödeln kan hysa medlidande med offret. Man besparar därför den dömde alla yttre bekymmer, beviljar honom ensamhet och, om han så önskar, all själslig hjälp, man ser kort sagt till att han inte behöver känna något hat eller godtycke omkring sig utan enbart den bakomliggande nödvändigheten och rättvisan och, i samband med straffet, även förlåtelsen.

Men detta beviljades inte oss, ty vi var för många och tiden var knapp; och för övrigt, vad skulle vi känna ånger över och vad skulle vi bli förlåtna? Den italienske kommissarien bestämde alltså att all tjänstgöring skulle fortsätta fram till det

LeviPrimo_samlingsutgava_CS3.indd 17 12-11-13 14.58.44

slutgiltiga meddelandet om avfärd; köket hölls därför i gång, städpatrullerna arbetade som vanligt och till och med lärarna i den lilla skolan höll lektion på kvällen, så som varje dag. Men barnen fick inga läxor den kvällen.

Och natten kom, och det blev en natt som fick en att inse att människor inte kunde bevittna vad som skedde och leva vidare. Alla kände detta: ingen av vakterna, varken de italienska eller de tyska, hade mod att komma och se vad människor har för sig när de vet att de måste dö.

Var och en tog avsked av livet på sitt sätt. Somliga bad, andra drack omåttligt, andra åter berusade sig med en sista skamlös sinnlig utlevelse. Men mödrarna gjorde med kärleksfull omsorg i ordning mat för resan, de tvättade barnen och packade, och i gryningen var taggtrådarna fyllda med nytvättade barnkläder som hängts ut att torka i vinden; de glömde inte blöjorna och leksakerna och kuddarna och de otaliga små saker som mödrar håller reda på och som barn alltid har behov av. Skulle inte ni göra likadant? Om man skulle döda er i morgon tillsammans med ert barn, skulle ni då inte ge det mat i dag?

I barack 6A bodde gamle Gattegno med sin fru och sina många barn och sina barnbarn och svärsöner och idoga svärdöttrar. Alla männen var snickare; de härstammade från Tripoli och under många och långa resor hade de alltid burit med sig sina yrkesverktyg och sitt köksgeråd, och därtill dragspelen och fiolen för att kunna spela och dansa efter arbetsdagens slut, ty de var glada och gudfruktiga människor. Deras kvinnor tog först av alla itu med reseförberedelserna, klarade av dem tyst och snabbt för att få tid över att sörja; och när allt var färdigt, bröden bakade, knytena ombundna, då tog de av sig barfota, löste upp håret, ställde ut sorgeljusen på golvet och tände dem enligt fädernas sed, sedan satte de sig själva ner på golvet i en cirkel för att klaga, och hela natten bad de och grät de. Många

LeviPrimo_samlingsutgava_CS3.indd 18 12-11-13 14.58.44

av oss andra stannade till utanför deras dörr och ner i våra själar trängde, ny för oss, den urgamla sorg som folket utan land bär på, den hopplösa sorgen över uttåget som förnyas varje århundrade.

Gryningen drabbade oss som ett förräderi; det var som om den nya solen allierade sig med människorna i föresatsen att förgöra oss. De olika känslor som rörde sig inom oss, känslor av medveten uppgivelse, av vanmäktigt uppror, av religiös underkastelse, av rädsla, av förtvivlan, förenades nu efter den sömnlösa natten till ett kollektivt, okontrollerat vanvett. Tiden för begrundan, förberedelsernas tid, var slut och varje ansats till förnuft gick förlorat i det ohejdade tumultet, under vilket de ljusa minnena hemifrån, ännu så nära i tid och rum, blixtsnabbt dök upp för oss och smärtade oss som svärdshugg.

Mycket blev då sagt och gjort bland oss; men det är bra om allt detta hamnar i glömska.

Med den absurda noggrannhet som vi senare tvingades vänja oss vid förrättade tyskarna upprop. »Wieviel Stück?« frågade fanjunkaren till sist; och korpralen gjorde genast honnör och svarade att det var sexhundrafemtio »stycken« och att allt var i sin ordning; så lastade de in oss i bussar och fraktade oss till stationen i Carpi. Där väntade tåget och vaktstyrkan. Där fick vi de första slagen: och det var något så nytt och orimligt att vi inte kände någon smärta, varken kroppslig eller själslig. Bara en djup förundran: hur kan man slå en människa utan att vara arg?

Vagnarna var tolv till antalet och vi var sexhundrafemtio; i min vagn var vi bara fyrtiofem, men det var en liten vagn. Nu hade vi alltså inför våra ögon ett av de omtalade tyska transporttågen, de som inte återvänder, de som vi skälvande

LeviPrimo_samlingsutgava_CS3.indd 19 12-11-13 14.58.44

och alltid lite misstrogna så ofta hade hört berättas om. Allt stämde till punkt och pricka: godsvagnar, låsta utifrån, och inuti män, kvinnor och barn hopträngda utan förbarmande som dussinvaror, på väg mot intet, på väg nedåt, mot botten. Den här gången är det vi som är därinne.

Alla upptäcker förr eller senare i livet att den fullkomliga lyckan inte existerar, men få dröjer vid den motsatta reflexionen: att detsamma gäller den fullkomliga olyckan. De faktorer som omöjliggör båda dessa motsatser är av samma natur: de betingas av våra existentiella villkor, som står i strid mot allt oändligt. Det rör sig om vår alltid otillräckliga kunskap om framtiden, i ena fallet kallad hopp, i det andra ovisshet inför morgondagen. Det rör sig om vissheten om döden, som sätter en gräns för all glädje, men också för all sorg. Det rör sig också om de oundvikliga materiella bekymren, vilka på samma sätt som de förgiftar all varaktig lycka också oupphörligen avleder vår uppmärksamhet från den olycka som hotar och gör kännedomen om den fragmentarisk och därför uthärdlig.

Det var just umbärandena, slagen, kylan, törsten, som under och även efter resan höll oss flytande över den bottenlösa förtvivlans tomhet. Inte viljan att leva, inte heller någon medveten resignation: få människor förmår inta en sådan attityd och vi var bara ordinära representanter för människosläktet.

Vagnsdörrarna stängdes omedelbart, men tåget avgick först på kvällen. Vi hade med lättnad erfarit vår destination. Auschwitz: ett namn som då inte sade oss någonting, men som ändå måste höra samman med en plats på den här jorden.

Tåget for långsamt och gjorde långa, påfrestande uppehåll. Genom gluggen såg vi Adigedalens höga, bleka klippbranter dra förbi, såg namnen på de sista italienska städerna. Klockan tolv den andra dagen passerade vi Brenner och alla reste sig

LeviPrimo_samlingsutgava_CS3.indd 20 12-11-13 14.58.44

upp, men ingen sade ett ord. I mitt innersta tänkte jag på återfärden och obarmhärtigt utmålade jag för mig den övermänskliga lycka som skulle vara förenad med den gränspassagen, då dörrarna skulle vara olåsta, eftersom ingen skulle vilja fly, och sedan de första italienska namnen... Och jag såg mig omkring och jag undrade hur många av dessa arma mänskliga stoftkorn som skulle drabbas av ödet.

Av de fyrtiofem människorna i min vagn har bara fyra återsett sina hem; och det var ändå den utan all jämförelse lyckligast lottade vagnen.

Vi led av törsten och av kylan: vid varje uppehåll bad vi högljutt om vatten, eller åtminstone en näve snö, men vi blev sällan bönhörda; soldaterna som bevakade oss körde bort alla som försökte närma sig tågsättet. Två unga mödrar med dibarn jämrade sig dag och natt och bönade om vatten. Hungern, ansträngningen och sömnlösheten var för alla mindre påfrestande, ty dessa plågor dämpades av nervspänningen: men nätterna var ändlösa mardrömmar.

Få människor kan gå i döden med värdighet och ofta är det inte de av vilka man skulle vänta sig det. Få kan tiga och respektera andras tystnad. Vår oroliga sömn stördes ideligen av högljudda och futtiga gräl, av förbannelser, av sparkar och knytnävsslag utdelade i blindo som försvar mot någon besvärande och oundviklig beröring. Så tände någon ett ljus, vars ynkliga lilla låga avslöjade ett mörkt myller av människor på golvet, en sammangyttrad och sammanhängande människomassa, domnad och lidande, som här och där hävde sig i plötsliga konvulsioner vilka tröttheten snart fick att upphöra.

Genom gluggen okända och välkända namn på österrikiska städer, Salzburg, Wien; sedan tjeckiska, till sist polska. På kvällen den fjärde dagen blev det bitande kallt: tåget arbetade sig uppför genom oändliga svarta barrskogar. Snön låg djup. Det

LeviPrimo_samlingsutgava_CS3.indd 21 12-11-13 14.58.44

måste ha rört sig om en bibana, stationerna var små och nästan öde. Under uppehållen försökte ingen längre att komma i kontakt med yttervärlden: vi kände oss nu vara »på hinsidan«. Tåget blev länge stående ute på linjen, fortsatte sedan ytterligt långsamt och stannade sent på natten slutgiltigt mitt på en mörk och tyst slätt.

På båda sidor av spåret syntes rader av vita och röda ljus så långt ögat kunde nå; men ingenting hördes av det diffusa brus som på långt håll varslar om större orter. Hjulens rytm hade upphört, alla mänskliga ljud hade dött ut och i det sista stearinljusets svaga sken väntade vi på att något skulle hända.

Under resan hade jag haft en kvinna intill mig, pressad emot mig av trycket från kropparna omkring. Vi hade känt varandra i många år och olyckan hade drabbat oss samtidigt, men vi visste inte mycket om varandra. Då, i avgörandets stund, sade vi varandra saker som man inte säger levande emellan. Vi tog farväl av varandra, ett farväl i all hast; var och en av oss tog genom den andra farväl av livet. Vi var inte rädda längre.

Med ens kom upplösningen. Vagnsdörren öppnades med ett dån, mörkret genljöd av order på främmande språk och av barbariska skall från tyskarna, vilka när de kommenderar tycks ge luft åt en sekelgammal vrede. Vi fick syn på en lång perrong upplyst av strålkastare. Lite längre bort en rad lastbilar. Så blev allt åter tyst. Någon översatte: vi måste stiga av med vårt bagage och ställa det längs med tåget. I ett nu myllrade perrongen av skuggor: men vi var rädda för att bryta tystnaden, alla sysslade med sitt bagage, sökte varandra, ropade på varandra, men ängsligt, halvhögt.

Lite åt sidan stod ett tiotal SS-män på stadiga fötter och med likgiltig uppsyn. Plötsligt trängde de in bland oss och började med dämpade röster och med stenansikten snabbt

LeviPrimo_samlingsutgava_CS3.indd 22 12-11-13 14.58.44

förhöra oss på dålig italienska. De förhörde inte alla, bara en och annan. »Hur gammal? Frisk eller sjuk?« och beroende på svaret anvisade de oss två olika riktningar.

Allt gick tyst till som i ett akvarium och som i vissa drömscener. Vi hade väntat oss något mer apokalyptiskt: de här påminde om vanliga ordningspoliser. Det var förbryllande och avväpnande. Någon dristade sig att fråga om bagaget: de svarade »bagaget sedan«; någon annan ville inte lämna sin hustru: de sade »sedan åter tillsammans«; många mödrar ville inte skiljas från sina barn: de sade »bra bra, stanna hos barn«. Hela tiden med det lugn och den säkerhet som den visar som bara utför sin dagliga gärning. Men Renzo dröjde sig kvar en stund för länge för att ta farväl av Francesca, hans fästmö, och då fällde de honom till marken med ett enda slag rätt i ansiktet; det var deras dagliga gärning.

På mindre än tio minuter var vi arbetsföra män sammanförda i en grupp. Vad som hände de andra, kvinnorna, barnen, de gamla, kunde vi varken då eller senare utröna: natten helt enkelt slukade dem. I dag vet vi dock att det vid det där snabba och summariska urvalet hade avgjorts ifall vårt arbete skulle kunna bli till nytta för das Reich eller ej; vi vet att bara nittiosex män och tjugonio kvinnor från vårt tåg kom till Buna-Monowitzlägret och till Birkenaulägret och att inte en enda av alla de andra, till antalet fler än femhundra, var vid liv två dagar senare. Vi vet också att denna lösliga princip för uppdelning i dugliga och odugliga inte alltid följdes och att man senare ofta använde det enklare systemet att öppna båda vagnsdörrarna utan att ge de nyanlända några som helst anvisningar. De som råkade stiga av på ena sidan av tåget kom till något läger; de andra hamnade i gasen.

På så sätt dog Emilia, som var tre år gammal; för tyskarna framstod det nämligen som en klar historisk nödvändighet

LeviPrimo_samlingsutgava_CS3.indd 23 12-11-13 14.58.44

att ha ihjäl judarnas barn. Emilia, dotter till ingenjör Aldo Levi från Milano, ett nyfiket, energiskt, glatt och intelligent barn, som fadern och modern under resan i den fullpackade vagnen hade lyckats bada i en zinkbalja, i ljummet vatten som den vansläktade tyske lokföraren hade gått med på att tappa ur det lok som drog oss alla mot döden.

På så sätt, oförmodat, inom ett ögonblick, försvann våra kvinnor, våra föräldrar, våra barn. Knappast någon fick tillfälle att ta farväl av dem. Vi såg dem en stund som en mörk massa borta vid den andra änden av perrongen, sedan såg vi ingenting mer.

I strålkastarskenet dök det i stället upp två trupper av märkliga figurer. De gick tre och tre i rad, med säregna, stapplande steg, med hängande huvud och raka armar. De var alla klädda i långa, randiga rockar, som också på avstånd och trots mörkret såg smutsiga och trasiga ut, och på huvudet hade de en löjlig liten mössa. De gjorde en vid lov runt oss, så att de inte kom oss nära, och under tystnad började de plocka med vårt bagage och klev upp i de tomma vagnarna och sedan ner från dem.

Vi tittade på varandra utan att säga ett ord. Allt var obegripligt och vansinnigt, men en sak hade vi förstått. Det här var den metamorfos som väntade oss. I morgon skulle också vi se ut så där.

Utan att veta hur det gått till befann jag mig uppe på en lastbil tillsammans med ett trettiotal andra; lastbilen for iväg i natten med full fart; den var täckt och man kunde inte se något, men av skakningarna framgick att vägen var mycket kurvig och hålig. Var vi obevakade? . . . Skulle man hoppa av, det må bära eller brista? För sent, för sent, det har redan brustit för oss alla. Förresten finner vi snart att vi inte är obevakade. Det är en underlig bevakning: en tysk soldat fullbehängd med vapen. Vi ser honom inte, för det är beckmörkt, men varje

LeviPrimo_samlingsutgava_CS3.indd 24 12-11-13 14.58.44

gång bilen kränger till så att vi kastas huller om buller märker vi hur hård han känns. Han tänder en stavlampa och i stället för att skrika »Ve er, ni ondskefulla själar« frågar han oss hövligt, en i taget, på tyska och på någon sorts blandspråk om vi har pengar eller klockor att ge honom: vi har ju ingen nytta av dem sedan. Det är ingen befallning, inget påbud: det märks att det är vår Charons privata lilla initiativ. Händelsen framkallar ilska och skratt och en egendomlig lättnad inom oss.